

- 1992. – № 12. – С. 21-28.
5. Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського буття: (Проблеми людини на зламі тисячоліть). – Запоріжжя: Павел, 2000. – 176 с.
  6. Таран В.О. Ідеологія перехідного суспільства: (Соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): Монографія. – Запоріжжя, 2000. – 316 с.

ТАРАН В. О.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ І ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНИЦЬКО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Процес державного будівництва в Україні, розпочатий після розпаду СРСР та юридично зафіксований Актом проголошення незалежності 24 серпня 1991 року і схвалений 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, неухильно продовжує свій поступальний характер. Сьогодні можна говорити про значні здобутки в цьому напрямку. Серед них і зміцнення усіх державних інститутів, що формує вже певні державницькі традиції, і формування національного законодавчого поля, удосконалення юридично-правової бази регуляції міжсуб'єктних взаємовідносин в державі та на міждержавному рівні, і позитивні показники в розвитку економіки, залучення до новітніх технологій, і певні досягнення в соціальній сфері, що забезпечує позитивну динаміку у зростанні рівня життя переважної більшості громадян, і зміцнення політичного авторитету України на міжнародному рівні, її ролі як миротворця, і активізація участі України в міждержавних економічних стосунках, проектах, угодах тощо.

У той же час, процес державотворення розгортається досить повільно і суперечливо. І хоча у своїй новій іпостасі Україна пройшла вже перше десятиріччя, практично вона продовжує залишатися країною перехідного типу з остаточно невизначеними об'єктами соціально-політичної організації і орієнтації. Це зумовлено низкою різноманітних проблем політико-економічного, соціально-психологічного, духовно-культурного тощо характеру, що перехрещуються з численними зовнішніми і внутрішніми, об'єктивними і суб'єктивними, необхідними і випадковими факторами, надаючи соціальній дійсності відтінку певної непередбачуваності. Навіть положення Конституції, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, часто мають формальний характер і «не працюють». Деякі норми Основного Закону просто не виконуються, не зустрічаючи на офіційному рівні ніякого засудження або покарання. Інші норми стали предметом нескінченних суперечок і дискусій, що формує скептичне ставлення до будь-яких проявів української державності.

Фактично, держава ще тільки розбудовується, а тому цілий ряд деструктивних проявів слід розглядати як побічні фактори, але дуже небезпечні для державотворчого процесу, а також для становлення державницьких настроїв її громадян. Очевидно, що тут можна говорити про складність і суперечливість трансформаційного процесу, який носить комплексний, системний характер. Але особливий інтерес викликає духовно-світоглядна сфера українського соціуму, стан і напрямок трансформації якої діалектично пов'язаний з провідними тенденціями розвитку суспільних перетворень. Причому, в цій трансформації, з одного боку, спостерігається процес зародження і зміцнення рис, які відповідають ліберально-демократичним і державницько-патріотичним світоглядно-ціннісним уявленням, але в той же час відзначається і процес деформації духовного світу значної частини громадян, і насамперед його глибинних основ – моралі.

Сьогодні у масовій свідомості активно розповсюджуються й укорінюються соціальна апатія та індивідуалізм, безвідповідальність і невмотивована агресивність, споживацьке ставлення до суспільства, нехтування його потребами й інтересами. Викликає серйозне занепокоєння падіння престижу чесної праці, відсування на другий план таких духовних цінностей, як чесність, порядність, любов до Батьківщини, повага до історичних традицій, применшення суспільного значення гуманності, колективізму, національної самосвідомості, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з державницькою свідомістю. Своїми масштабами все це не тільки розхилює суспільні стосунки, але й підриває устої держави, саму ідею української державності.

Таким чином, *актуальність* даної статті зумовлюється:

– складністю процесу державотворення в Україні;

- наявністю суперечливої ситуації в духовній сфері життя сучасного українського суспільства, пов'язаної зі зміною соціально-політичної та світоглядно-ціннісної систем;
- зростанням відчуженості з боку українського суспільства по відношенню до держави, влади та державницьких і владних інститутів;
- потребою в пошуках дієвих засобів формування державницько-патріотичної свідомості у громадян України.

Об'єктом дослідження можна вважати духовну сферу перехідного суспільства пострадянського типу в умовах системно-політичної трансформації та процесу державотворення.

Предметом дослідження – державницько-патріотичну свідомість як складову ціннісно-світоглядних орієнтацій в українському суспільстві.

Мета дослідження – дати об'єктивний аналіз стану та тенденцій змін державницько-патріотичної свідомості в українському суспільстві в умовах розгортання процесу державотворення.

З урахуванням обмежених можливостей однієї статті, це потребує реалізації наступних завдань:

- дослідити характер впливу на державницько-патріотичну свідомість соціально-політичних факторів, пов'язаних з особливостями формування української державності;
- простежити тенденції трансформації державницько-патріотичних орієнтацій в українському суспільстві в умовах демократизації соціально-політичної системи.

Проблема формування державницько-патріотичної свідомості не може розглядатися без ретельного аналізу і урахування соціокультурних особливостей сучасного українського суспільства, які зумовлюють стан такої свідомості в суспільстві в цілому. При цьому треба виходити з того, що становлення державницько-патріотичної свідомості є процесом, який відбиває суперечливі моменти і тенденції попередньої історії України і сучасного її державотворення, а тому і сам, незважаючи на свою позитивну векторальність, зберігає суперечливість і непрямолінійність.

Перш за все, слід враховувати зміст, особливості та динаміку змін суспільно-політичної системи в Україні, що відповідним чином відзначається на всіх формах суспільної свідомості, зокрема й державницько-патріотичній. Йдеться, по-перше, про характер співвідношення об'єктивних і суб'єктивних обставин, що сприяли виходу України із союзного політичного утворення з соціалістичною орієнтацією та становленню її як суверенної держави з ліберально-демократичним вектором суспільних перетворень. По-друге, про реальну реалізацію тих програмних гасел, які з натхненням були підтримані більшістю громадян України в історичному 1991 році.

Говорячи про такі обставини, необхідно відзначити, що процес формування української держави як політичного інституту має свої специфічні особливості, які відповідним чином віддзеркалюються на державницькій свідомості українських громадян. Не викликає сумніву, що, зрештою, становлення української держави відповідає внутрішній логіці розгортання драматичної історії українського народу, який у багатовіковій боротьбі за збереження власної самобутності вистраждав право на політичну самовизначеність. Однак, враховуючи сукупність різноманітних причин, можна зазначити, що у формуванні політичної самостійності України значна роль належить збігу певних обставин, де провідними слід вважати не стільки послідовну, розгорнуту й підтриману широкими масами боротьбу проти комуністичної і союзної системи за українську суверенну державність, скільки процес стагнації, саморуйнації і саморозпаду самої цієї системи. В суспільстві поширювалося критичне ставлення до радянської системи та її ідеології, до політики центральних органів влади і її партійних лідерів, нездатних знайти ефективних засобів стабілізації руйнівних процесів у суспільстві та об'єднати його на основі оновленої, реформаторсько-реалістичної і соціально-інтегруючої програми. Це знайшло відображення в критичних переосмисленнях теоретичних основ комуністичного вчення та принципів практичної організації радянського способу життя, у відцентрових тенденціях, у активізації національних рухів тощо, практично на всій території поки що існуючого де-факто СРСР.

Таким чином, можна говорити про певні соціально-політичні процеси в українському суспільстві, що суперечили радянській ідеології, природі радянського політико-економічного устрою і поступово підточували його, формуючи відповідний стан політичної свідомості. Але вони існували швидше у формі пасивного незадоволення частини партійно-номенклатурної структури і значної більшості громадян політикою радянської комуністично-тоталітарної системи,

неспроможністю партійної верхівки розв'язати катастрофічно загострені проблеми економічного, соціально-політичного, національно-культурного тощо характеру, ніж запланована і цілеспрямована організація та підготовка українського суспільства зсередини до радикальних соціально-політичних змін. Потреба в таких змінах носила переважно стихійний характер з перенесенням акценту на національний фактор. Це налаштовувало на віру в найоптимальнішу можливість трансформації існуючої системи у більш досконалу в локально обмеженому соціально-економічному просторі з урахуванням його специфіки.

І тут не можна не враховувати певної ролі української партноменклатури, як найбільш організованої і політично досвідченої частини українського суспільства. На хвилі активізації в суспільстві національної самосвідомості і під прикриттям національно-патріотичних гасел, вона успішно використала складну політичну ситуацію для власного самозбереження і спрямування соціальної енергії в найбільш сприятливе для себе русло.

”Від самого початку державна незалежність України, – пише Т. Метельова, – постанала як номенклатурна незалежність від проникнення радикального антикомуністичного руху на українські терени. Її проголошення, що завдячувало переляку республіканської номенклатури – і не так від ГКЧП, як від перемоги над ним, – на певний час перетворило Україну на заповідник комунізму” [1].

Тобто, у даному випадку йдеться не про результати широкомасштабного і розгалуженого національно-визвольного руху, очоленого українською політичною контрелітою (що, без сумніву, мало місце, але не в значних для історичної долі України масштабах), а швидше про невдалий серпневий путч ортодоксальної частини партноменклатури колишнього СРСР.

Як наслідок, прийняття Акту проголошення незалежності не було свідченням історично підготовленої і логічної поразки консерваторів та безумовної перемоги націонал-патріотичних і державницьких сил. Фактично це стало юридичним закріпленням компромісу, що склався на останньому етапі так званої радянської перебудови між прагматичною частиною старої, радянської по суті партійно-державної номенклатури та лідерами націонал-демократичного руху, які до того ж уособлювали принципово несхожі уявлення різних шарів українського суспільства про механізми і стратегію українського державотворення. З одного боку, ідеал реформованого «соціалізму з людським обличчям», з іншого – позитивний досвід розвинутих капіталістичних країн, з одного – безумовна державна інституціоналізація та суверенізація, з іншого – інтеграція з Росією або збереження спільного з нею соціально-політичного та економічного простору, з одного – ставка на загальнодержавне як звичноусталене, з іншого – на приватно-власне як генетично-природне, з одного – орієнтація на українсько-національне, з іншого – органічне несприйняття його і протиставлення йому російсько-національного або радянсько-інтернаціонального тощо.

Таким чином, перехідний етап в Україні почався за умов вкрай суперечливих і остаточно невизначених політичних, соціоекономічних, соціокультурних та ідеологічних позицій щодо майбутньої долі української державності. Єдине, що об'єднувало на цьому етапі представників різних світоглядно-ціннісних орієнтацій – романтична надія на швидке поліпшення життя на основі ефективного використання на власні потреби значного геополітичного, сировинного, виробничо-промислового та інтелектуального потенціалу, яка сприяла піднесенню державницько-патріотичних умонастроїв в українському суспільстві. Про це і свідчили результати всенародного референдуму 1991 року.

Однак очікуване швидке і радикальне покращення рівня життя в Україні внаслідок її суверенізації не відбулося. Натомість затягнувся тривалий перехідний період, який позначився глибокою кризою, що охопила всі сфери суспільного життя, викликавши гіперінфляцію, руйнацію виробництва, масове безробіття, озлидніння переважної більшості населення тощо і, відповідно, спричинила «корекцію» державницько-патріотичних настроїв. В результаті певна частина населення зберігала відданість ідеї української державності, але, разом з тим, посилювались і антидержавницькі настрої, що ґрунтувались на ідеї повернення до попереднього радянсько-союзного стану, антиукраїнській ідеології, невірі в перспективу українського державного будівництва.

Очевидно, що подібна криза значною мірою була викликана труднощами саме державного будівництва. Юридично проголошена Україна як незалежна суверенна держава фактично не має сталої і розвинутої історичної традиції державництва. Наявність двох недовгих періодів української незалежності в середині XVII сторіччя та в період існування УНР, з 1917 по 1921 рік, безумовно, свідчать про потяг українського етносу до створення власної держави, але не можуть

розглядатись як фундамент міцної державницької традиції й політичної культури. За відсутністю сталих державницьких традицій і на тлі поглиблення протиріч між державницькими і псевдодержавницькими (чи навіть антидержавницькими) тенденціями спостерігалася невизначеність або несформованість державницького мислення не тільки на буденному рівні, але й у переважній більшості політичної і владної еліти.

У практичному руслі це означало невизначеність з політичною й економічною моделлю української держави, що не дозволяло запроваджувати системні реформи, які сприяли б оптимізації потенційних можливостей українського соціально-економічного простору, але, навпаки, створювало передумови для «системно-шарового» устрою суспільного життя, у фрагментах якого набували специфічного спрямування політична свідомість тих чи інших частин українського суспільства. Цю ситуацію досить точно підмітив О. Долженков. "В європейському центрі, – відзначає він, – буває постіндустріальний капіталізм – з нерозвиненою сферою послуг, прекрасними комунікаціями, мобільними телефонами та Інтернетом, демократичною дискусією, опозицією і ЗМІ. В обласних центрах... чистісінький розвинений соціалізм – з усіма знайомими ще з брежневських часів кадрами, заангажованим судом, партгоспактивами під назвою "колегія облдержадміністрації", колишніми регіональними газетами. Рівень районних центрів і невеликих міст – це... явно докапіталістична формація з дрібними феодалчиками та безправним простим людом. Найменші села – первісний лад, де люди ведуть натуральне господарство виключно в межах свого населеного пункту..." [2]. Очевидно, що подібна ситуація ускладнювала процес формування в межах цілісного українського соціуму однозначного позитивного або негативного ставлення до української державності, оскільки остання на різних рівнях являє собою різні сутності, що уособлюють як позитивні її риси, так і негативні.

Характерно, що подібна невизначеність залишається провідною рисою сучасної української держави. За постійними пошуками стратегічного напрямку інтеграції – західного чи східного – приховується проблема внутрішнього вибору відповідної політичної моделі і системи ціннісних орієнтацій, які суттєво не збігаються. Адже один варіант передбачає ухил у бік демократично-ліберальних перетворень, інший – у бік зміцнення авторитарно-бюрократичних інститутів, а відтак – залучення до західного або східного цивілізаційного світу. Аналогічна роздвоєність спостерігається при вирішенні будь-яких серйозних питань доленосного характеру для української держави, чи то виборчої системи (мажоритарної або пропорційно-партійної), чи то політичної реформи (президентсько-парламентської або парламентсько-президентської моделі) тощо. Безумовно, тут треба враховувати наявність об'єктивних обставин. Адже складне геополітичне, соціокультурне, конфесійне положення України як держави, яка займає проміжне місце між Сходом (Росія) та Заходом, між Півднем (Туреччина, Балкани) та Північчю (Балтійсько-Скандинавський регіон), тягне за собою перехрещення різних за своїми культурно-ціннісними орієнтаціями політичних, етнічних, релігійних впливів.

Однак, подібна ситуація не просто відображає ціннісно-орієнтаційну роздвоєність українського суспільства, але й принципово різні погляди на сутність української держави, що потребує постійного пошуку компромісу між тими основними політичними силами, які перебувають при владі. Характерно, що такий компроміс, досягнутий у 1991 р., був і залишається каменем спотикання на шляху державотворення як на початковому етапі, так і в подальшому, оскільки і сьогодні жодна із сторін не набула абсолютної переваги. Більше того, кожна з них – і «політична більшість», і опозиція, – самі є остаточно не сформованими, внутрішньо неоднорідними, частково політично маргіналізованими, про що свідчить процес постійного партійного переструктурування, новостворення та членування, зміна позицій у поглядах на політичні пріоритети і державне будівництво. А це свідчить про процес подальшого політичного самовизначення більшості суб'єктів політичної діяльності та пошуки оптимальної політико-державної конструкції, здатної задовольнити всіх. Такі пошуки проявляються у непослідовних, половинчастих політичних рішеннях влади, які викликають незадоволення з боку переважної більшості населення або своєю млявістю, або поступливістю в якусь одну із «стратегічних» сторін. Крім того, пошуки «компромісу» між основними політичними силами часто втрачають конструктивність, перетворюючись на своерідний засіб захисту вузькопартійних чи групових, кланових інтересів, які, в принципі не збігаються із загальнодержавними, національними інтересами. В обох випадках завдається шкода іміджу держави в очах українських громадян.

На стан державницько-патріотичної свідомості значною мірою впливає проблема співвідношення між державою, владою і суспільством. Очевидно, що рівень гармонійності таких

співвідношень визначає ступінь довіри громадян до своєї держави, що має велике значення на стадії її становлення у новій іпостасі, в умовах збереження державницько-патріотичних почуттів до попередньої державно-політичної системи. Сьогодні поки що можна говорити про суттєві протиріччя і навіть відчуження між державою і владою, з одного боку, і українським суспільством, з іншого. А це характеризує особливості української демократії, які також зумовлені специфікою трансформації в Україні радянської системи. Фактично такий аспект суспільних перетворень швидше є *процесом* демократизації. Оскільки цей процес починався з намагання, перш за все, партійно-державної номенклатури попередньої доби позбавитись тиску центру, цю форму демократії ще називають "номенклатурною демократією". Саме вона і була здійснена на першому етапі розбудови української державності. Однак, її просування у бік "демократії знизу" зустріло серйозний опір з боку цієї ж самої номенклатури, яка не бажала ділитися владою будь з ким. Тобто українська колишня / нинішня номенклатура не передбачала допущення до влади інших політичних сил, зокрема опозиції, а також контролю за здійсненням владних повноважень з боку власного народу, що можна вважати порушенням принципів демократії.

А, як відомо, "демократія, в одному з визначень, – це конкуренція, змагання, боротьба між владою і опозицією, аби влада зрозуміла, що є політична та ідеологічна сила, яка готова замінити її, повести за суспільство далі. Порожнеча змісту ідеологічної і політичної фразеології опозиції стає показником її теоретичної та практичної безпорадності, політичної капітуляції перед необхідністю вирішення кардинальних суспільних завдань. Це розслаблює, розбещує владу, яка не бачить в опозиції серйозного супротивника і дозволяє собі сумнівні імпровізації в законодавстві, дотриманні демократичних процедур в сфері свободи слова" [3].

Наріжним каменем будь-якої демократії є поділ влади. За радянських часів усі гілки влади існували окремо. Однак – формально. Насправді ж законодавча влада виконувала виключно декоративно-прикладну функцію. Злиття законодавчої та виконавчої влад забезпечувалося на всіх рівнях політичної структури суспільства існуванням партійних органів, у діяльності яких поєднувалися завдання стратегічного проектування, формування моделі бажаного майбутнього разом з її ідеологічним забезпеченням та здійснення поточного керівництва державним і суспільним життям. Про незалежність судової влади годі й казати. Вона повністю підпорядковувалась Системі. Разом з тим у країні існувала ефективна система державницько-патріотичного виховання. Вона ґрунтувалася на моноідеології в закритому інформаційному просторі з використанням найрізноманітніших форм пропагандистської та контрпропагандистської роботи. Тому це дозволяло безперешкодно доводити досконалість і дієвість саме такої системи як єдино спроможної «працювати» на користь і суспільства в цілому, і кожної людини зокрема, що сприяло формуванню відповідного позитивного ставлення до радянської держави.

За нових умов реальний розподіл влад стає запорукою більш ефективного функціонування держави на зразок прогресивних, демократичних країн і, зокрема, в контексті захисту прав і свобод громадян, а відтак – запорукою підняття її іміджу в суспільстві. Формально в незалежній Україні три гілки влади – законодавча, виконавча і судова – існують і є незалежними. Насправді ж руйнація радянської системи не внесла істотних коректив у структуру владних стосунків, а тому стосунки гілок влади поки що дуже нагадують структуру владних стосунків у комуністичних суспільствах. Достатньо сказати, що ухвалені парламентом – законодавчою владою – рішення здебільшого набирають чинності лише тоді, коли не суперечать інтересам влади виконавчої, Адміністрації Президента та Президента особисто. А це означає певну підпорядкованість законодавчої влади виконавчій владі. Можна відзначити і збереження суттєвого впливу виконавчої влади на призначення суддів і їх рішення.

Подібна ситуація надає владі певної анонімності, а звідси і труднощів для колективного й індивідуального суб'єктів у налагодженні "діалогу" між ними, з одного боку, і державою, з іншого. Це не тільки не відповідає принципам демократичного, громадянського суспільства, але й сприяє відчуженню людини як від влади, так і від держави, протиставляючи інтереси першої інтересам другої.

Треба відзначити також елементи внутрішнього "переродження" вітчизняної демократії, її, так би мовити, "олігархізацію", тобто тісний зв'язок державної влади, у першу чергу, вищих її рівнів, з олігархічними структурами та посилення її залежності від останніх. Явище не нове, але в умовах української сучасної дійсності воно набуває таких рис, які певним чином віддзеркалюють

суперечності державотворчого процесу і державницького мислення. Виходячи з цього, доречно висвітлити особливості української олігархії в контексті проблеми, що розглядається.

Як свідчить історичний політичний досвід, класичний сенс олігархії як владного устрою, наданий їй Платоном і Аристотелем, полягає в тому, що влада в державі належить купці найзаможніших осіб. Причому зовсім не обов'язково, щоб державні рішення ухвалювалися цією купкою колегіально, на “демократичних засадах”. У межах владної групи можуть існувати свої супідрядні стосунки – домінування й підкорення, більшого чи меншого впливу на остаточні рішення.

При цьому слід враховувати, що здійснення влади і вплив на неї є настільки ж нетотожними, наскільки відмінні між собою право власності й право розпоряджатися власністю. Право власності є поширеною формою відносин у суспільствах, побудованих на ринкових засадах. У неринкових суспільствах воно практикується як право розпорядження. Аналогічно некласична форма олігархії, де здійснення влади підмінюється впливом на неї, засвідчує не відсутність олігархічного устрою, а лише невідповідність такого суспільства ринковим вимогам.

Таким чином, в умовах некласичної олігархії, яку, зокрема, представляє і сучасна Україна, сутність олігархічності особи визначається не обов'язково розміром її багатства. Олігархом стає та “особа, міру впливу якої на владні рішення забезпечено не її офіційним місцем у владній ієрархії (місцем, отриманим внаслідок обрання чи призначення), а мірою неофіційної наближеності до реальних важелів влади” [4]. Тобто йдеться про олігархію як важіль впливу на ухвалення владних рішень шляхом, не передбаченим законом, нелегітимно, причому рішень, що приймаються виключно в інтересах олігархів.

Порівнюючи таку модель політичного правління з демократією, як передбачуваним Конституцією України державним устроєм, можна стверджувати, що різниця між ними полягає передусім у тому, що демократична організація влади передбачає визначення через процедуру обрання й призначення кола наділених правом ухвалювати рішення. Отже, правочинні персони змушені враховувати ставлення тих, хто їх обирає, до власних дій. За олігархічної ж влади вплив на зміст ухвалених рішень мають особи, яких ніхто не обирає, а відтак проконтролювати їх дії ніхто не може. Більше того, їх взаємодія з владою набуває характеру, коли перші намагаються використати владу для отримання додаткових прибутків переважно за рахунок державної власності, державних коштів, а другі йдуть на поступки заради різного роду “віддячування”. Останнє називається корупцією. Звідси висновок: “олігархічним чином зорганізована влада є джерелом продукування не лише невиробничого, споживацького капіталу, а й корупції, є протизаконно-корупційною матрицею, у згоді з якою вибудовується весь державний організм” [5].

Якщо говорити про механізм формування вітчизняної олігархії, то треба починати із обраної стратегії виживання держави ціною податкового тиску, яка об'єктивно заганяла підприємця в тінь, робила його правопорушником і формувала відповідну психологію та спосіб поведінки. Вони уособлювали собою протиставлення суб'єкта підприємницької діяльності самій державі, недовіру до неї, її законів, установ та офіційних осіб. Такі настрої цілком притаманні та олігархам, які в умовах свідомого нехтування інтересами і можливостями дрібного й середнього бізнесу виникли на тлі цілеспрямованої стратегії “вирощування власних великих бізнесменів”, однак все ще не набрали необхідної потужності у порівнянні, скажімо, з іноземними і, перш за все, російськими. До речі, українські олігархи – це не спритні люди, як у Росії, які самі набули величезні капітали і впливають на владу в своїх інтересах. Майже всі вони є вихідцями з партійно-комсомольських структур, а їх тіньові капітали “зроблені” безпосередньо в коридорах влади, її колишніми та нинішніми носіями [6].

Крім того, на особливості українських великих бізнесменів впливає ще один дуже важливий фактор, пов'язаний з характером отримання вітчизняного капіталу. Наприклад, ті ж російські олігархи і бізнес-клани зорієнтовані на експорт продукції. І хоча вони, як і олігархи будь-якого походження, здійснюють вивіз капіталу за кордон, “пуповиною” все ж таки прив'язані до власної країни, не допускаючи до сировинних ресурсів іноземних конкурентів. Тобто, торгуючи природними багатствами країни, російські олігархи не торгують самою Росією, розглядаючи її як головне джерело свого існування і збагачення. Український же капітал зростає переважно на імпорті та його розподілі. Він цілком залежний від закордону, а тому і сприймає закордон, а не власну державу, як головний виток свого здобутку і благополуччя. Навіть якщо говорити про втечу українського капіталу за кордон, слід враховувати певну закономірність: в усіх пострадянських країнах, де він виник, його втеча є набагато органічнішою для імпортерів-

розподільників, ніж для експортерів-видобутників. Саме імпортери-розподільники найчастіше, за неможливістю торгувати чимось іншим, виробленим-видобутим у державі, торгують самою державою.

Тому молода й фінансово слабка підприємницька еліта в Україні за своєю природою не вельми пройнята національно-державними потребами й інтересами. “Штучно викохана в атмосфері пільг і невиробничого способу нагромадження капіталу, вона від початку обрала зручніший і безпечніший для неї шлях переходу під патронату якогось іноземного гіганта, шлях “отримання дивідендів” через лобіювання інтересів свого закордонного покровителя або прями дії задля задоволення цих інтересів” [7]. Оскільки немає національно-державних інтересів, то немає бажання і потреби перейматися соціальними проблемами, а також проявляти турботу стосовно національної духовної культури. Все це в сукупності заважає спрямовувати потоки коштів на фінансування державницьких програм. Навпаки, в діяльності української олігархії спостерігається більша зацікавленість вкладати гроші, у кращому випадку, в міждержавні, а найчастіше, в різноманітні інонаціональні, закордонні програми і акції.

Однак, українська дійсність має ще одну особливість. Олігархічність як явище охоплює також українське чиновництво. Воно в сучасній Україні, незважаючи на декларації про необхідність адміністративної реформи, неухильно розширюється кількісно і міцніє якісно, все активніше пронизуючи гілки представницької та законодавчої влади і фактично підминаючи під себе цю владу. Така особлива роль чиновництва і дозволяє деяким фахівцям говорити про формування державної (бюрократичної) олігархії в країні (В. Полохало). Українське чиновництво, привласнюючи собі владні повноваження, пристосовує під себе норми законів, робить недієздатною законодавчо-правову систему в державі та узурпує права громадян. І це не випадково. Адже в своїй масі саме українська бюрократія, особливо бюрократична еліта (на відміну від, скажімо, чеської, польської або німецької), в силу специфічних історичних та соціально-політичних обставин, є серйозним суб’єктом і прихильником авторитарних, а не демократичних форм контролю над процесами в державі. До того ж, це чиновництво відрізняється крайнім егоцентризмом і продажністю. Для отримання і збереження власного благополуччя, яке полягає в безпосередньому процесі контролю і розподілу (або перерозподілу), воно, з одного боку, спроможне пристосовуватися до будь-яких соціально-політичних змін і готове політично “переприяти” будь-якому суверену. З другого боку, українське чиновництво демонструє стійку здібність до відстоювання свободи і незалежності. Але свободи від будь-яких принципів, доктрин, законів, персон. Воно любить використовувати формулу “згідно з діючим законодавством”, але діяти намагається у відповідності зі своїм внутрішнім уставом, “кабінетними положеннями”. Незалежність України дала йому свободу від імперського центру, свободу приватизувати країну. Регіональні чиновницькі еліти сьогодні мріють про те, щоб отримати свободу тепер вже від Києва [8].

Не випадково подібне владне утворення в Україні часто називають ще “кланово-бізнесовою демократією”. Така форма демократії вщент руйнує довіру громадян України до будь-яких дій теперішньої української влади, а відтак і до самої української держави.

Таким чином, говорячи про спрямованість і динаміку суспільно-політичних трансформацій в сучасній Україні, необхідно відзначити, що вони корелюють з процесами духовного характеру, зокрема з такою формою суспільної свідомості, як державницько-патріотична, яка, у свою чергу, значною мірою впливає на процес державотворення. Складнощі системних зрушень, відсутність чітких обріїв суспільно-політичної перспективи, відхилення від стратегічного курсу на демократизацію суспільного життя, що спостерігаються в перехідному українському суспільстві, негативним чином віддзеркалюються на стані державницько-патріотичної свідомості українських громадян, позбавляючи процес державного будівництва широкої соціальної підтримки. Це потребує, з одного боку, реалізації більш досконалих реформаційних програм, спроможних забезпечити ефективність функціонування української держави, з іншого боку, укріплення самих державницько-патріотичних орієнтацій в суспільстві як передумови для успішної реалізації державницьких суспільно-політичних програм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Метельова Т. Казковий вибір українського богатиря: олігархія чи авторитаризм // Сучасність. – 2001. – № 7-8. – С. 87.

2. Долженков О. Українська номенклатура в суспільно-політичних трансформаціях // Людина і політика. – № 1. – 2002. – С. 5.
3. Михальченко М. Позиції опозиції. Хто є хто в Україні // Віче. – № 3. – 2002. – С. 5.
4. Метельова Т. Казковий вибір українського богатиря: олігархія чи авторитаризм // Сучасність. – № 7-8. – 2001. – С. 90.
5. Там же. – С. 92.
6. Див.: Долженков О. Українська номенклатура в суспільно-політичних трансформаціях // Людина і політика. – № 1. – 2002. – С. 6-7.
7. Метельова Т. Казковий вибір українського богатиря: олігархія чи авторитаризм // Сучасність. – 2001. – № 7-8. – С. 89.
8. Полохало В. Торжествующий БУБ. О свободолюбии тайной "партии исполнительной власти" // 2000. – 24. V. 2002.

ДОДОНОВ Р. О.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦИВІЛІЗАЦІЙНУ ІДЕНТИФІКАЦІЮ УКРАЇНИ

Сучасний стан України як незалежної держави потребує формування стратегії її політичного, економічного, соціального розвитку, що, в свою чергу, передбачає чітке визначення міжнародних пріоритетів. Яке суспільство ми будемо? Які соціальні ідеали нам вбачаються привабливішими? Який спосіб життя найбільш природно відповідає українському народові? Навіть попередня відповідь на ці життєзначущі для України запитання принципово неможлива без соціально-філософської рефлексії національної історії, без врахування ментальних підстав суспільного буття, врешті-решт, без визначення того типу цивілізації, до якого тяжіє наша країна.

В історії філософської думки проблема існування локальних цивілізацій і культур, з яких складається людство, підіймалася такими мислителями як К. Ясперс, Л. Гумільов, К. Леонтьєв, С. Хантінгтон та інші. Вони критично підходили до європоцентристського розуміння історії як спроби нав'язування всім народам єдиного шляху, який вони повинні пройти. За цією логікою, найбільш розвинуті європейські нації вказують недорозвинутим незахідним народам їх подальший шлях розвитку. Теоретичний протест проти європоцентризму в історії яскраво проявився у фундаментальних працях М. Я. Данилевського „Росія і Європа” [1], О. Шпенглера „Занепад Європи” [2], А. Дж. Тойнбі „Дослідження історії” [3], О. Зінов'єва „Захід” [4] та інші.

Сучасний американський дослідник С. Хантінгтон стверджує, що локальні цивілізації є стійкими утвореннями, на які поділяється сучасний світ. Цивілізаційні „межі” нагадують геологічні розломи планети. Міжцивілізаційні кордони аналогічні лініям фронтів „гарячого” чи „холодного” протистояння. Зміст сучасної історії обумовлюється змаганням Атлантичної (Західної) цивілізації з іншим світом за глобальне панування. Проте, значення Заходу поступово зменшується, про що свідчать терористичний мегаакт 11 вересня 2001 року, бойові дії США в Югославії, Афганістані, Сомалі та Іраку тощо. Нова опозиція Заходу у вигляді переважно мусульманського Півдня займає місце колишнього комуністичного Сходу.

Чимало уваги С. Хантінгтон приділив безпосередньо Україні, по території якої, на його думку, проходить вододіл між західною і православною цивілізаціями. Так, аналізуючи результати президентських виборів 1994 року, він дійшов висновку, що західні області України проголосували за Л. М. Кравчука, в той час як східні області обрали „проросійського кандидата” Л. Д. Кучму [5].

Проамериканську точку зору на перспективи „цивілізаційної приналежності” України висловлював Збігнев Бжезінський у книзі „Велика шахівниця: американське верховенство та його стратегічні імперативи”, який вважав, що ця незалежна Україна найбільш близько знаходиться до Заходу, ніж посткомуністична Росія. „Росія, – пише він, – не може бути в Європі, якщо Україна також не буде в Європі, тоді як Україна зможе бути в Європі і за умови відсутності там Росії” [6, 122]. Проте, американський політолог оперує ідеологічними штампами і „слоганами”, відштовхуючись від бажаного (для США), не враховуючи складних і суперечливих реалій повсякденного життя українського народу.

Дослідження провідних українських суспільствознавців, зокрема, Л. І. Губернського, В. П.